

AZ ANGOL NYELV ÉS A GLOBALIZÁCIÓ

MEDGYES PÉTER

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Beérkezett: 2022. április 10., elfogadva: 2022. október 13.

Tanulmányom az angol nyelv és a globalizáció összefüggéseit boncolgatja, kiemelve, hogy az angol világnyelvi primátusát az angol anyanyelvű államok, mindenekelött az Egyesült Államok gazdasági és politikai ereje alapozta meg. Ennek ára azonban az, hogy az anyanyelvű beszélők ma már nem egyedüli birtokosai a nyelvnek, nem ők határozzák meg a beszédhasználati szabályokat. A kommunikáció sikere a pragmatikai hatékonyságon múlik, amit a beszélők rendelkezésére álló nyelvek váltogatásával is el lehet érni. Ez az új szemlélet a nyelvkutatás módszertanára is jelentős hatással lehet a jövőben. Külön fejezetben tárgyalom az idegennyelv-oktatás magyarországi helyzetét, végül felvázolom az angol jövőjével kapcsolatos forgatókönyveket, a többnyelvűség irányába ható tényezőket.

Kulcsszavak: angol mint világnyelv, többnyelvűség, idegennyelv-oktatás, nem angol anyanyelvű angoltanárok

This paper is concerned with the relationship between the English language and globalization, stressing that the primacy of English has been established by the economic and political power of native English-speaking countries, especially that of the United States. However, the price of this development is that the native speakers of English are no longer the sole owners of the language who determine how to use it. The success of communication depends on pragmatic effectiveness, which can well be achieved by alternating the languages available to the speaker. This new approach may have a significant influence on language teaching methods. After a discussion of the state of foreign language education in Hungary, the paper ends by describing the possible scenarios concerning the future of English, as well as the factors leading to multilingualism.

Keywords: English as a lingua franca, multilingualism, foreign-language education, non-native teachers of English

Az angol nyelv a globális kommunikáció fő eszköze

Vitathatatlan tény, hogy az angol korunk világnyelve – egyetlen más nyelv sem versenyképes vele. Angolul tárgyalnak a politikusok és üzletemberek, angol a tudomány, ipar, kereskedelem, informatika, média, technológia, magas és popkultúra, turizmus és sport legfőbb kommunikációs eszköze. Primátusa nemhogy csökkent volna az elmúlt évtizedekben, hanem inkább nőtt, és ez a tendencia minden jel szerint a jövőben is folytatódik. Az angol nyelv térhódításának fő mozgatórugója a globalizáció, ám ez a tétel fordítva is igaz: az angol nyelv a maga eszközeivel hozzájárul a globalizáció kiszélesedéséhez (*Crystal 1997; Graddol 2006*).

A világnyelv persze nem új keletű fogalom, korábban is léteztek olyan nyelvek, amelyeket a világ bizonyos térségeiben széles körben használtak. Gondoljunk csak a latinra, amely az ókorban több évszázadon keresztül egyeduralgó volt. Ezt persze nem annak köszönhetjük, hogy a művelt rómaiak azon a nyelven társalogtak otthon és a provinciákban, még kevésbé a latin nyelv „szépségének” vagy „gazdagságának”, mely attribútumok nyelvészeti szempontból sem értelmezhetők. Világnyelvvé válásának záloga elsősorban a Római Birodalom sikeres hódításaiban rejtett, bukása utáni több évszázados továbbélését pedig a katolikus egyház befolyásának köszönhetjük. Hatósugara egyre bágyadtabban ugyan, de mindmáig érezhető; példa erre, hogy a világ számos országában – köztük hazánkban is – a latin a választható, sok iskolában a kötelező idegen nyelvek között szerepel.

Háttérbe szorulása egy, esetleg több új világnyelv kibontakozását vetítette előre. A 15. századtól kezdődően versenyfutás kezdődött a birodalmi álmokat kergető angolok, franciák, spanyolok és portugálok között, és számos háború eredményeként végül sikerült egymás között felosztaniuk a világ jókora részét. Noha a gyarmatvilágnak a huszadik század második felében bealkonyult, a gyarmatosítók nyelve a függetlenné vált államok többségében fennmaradt; ennek nyomán – mint látni fogjuk – az anyaországokban ma összességében kevesebben beszélnek a gyarmattartók nyelvét, mint az egykori kolóniákon. Sőt, az Indiában angolul beszélők száma mára meghaladja a brit állampolgárokéét.

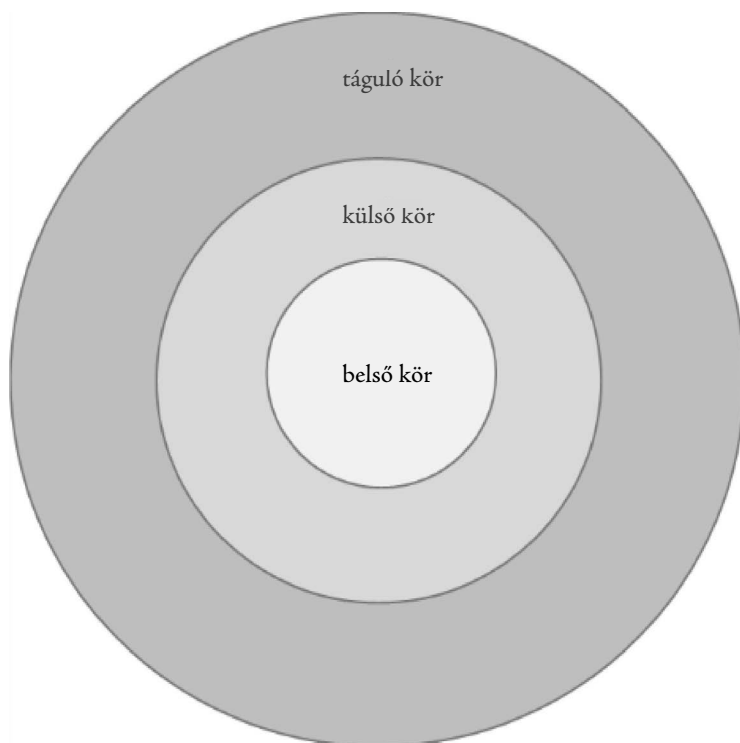
Mindazonáltal a múltban túlzás lett volna világnyelvről beszélni, hiszen egyikük sem hálózta be az egész földgolyót; a latin javarészt Európa határain belül maradt, az arab nyelv Bahreintől a Közel-Keleten át Afrika északnyugati államaiban terjedt el, mint ahogy a francia, spanyol és portugál nyelv használata is a gyarmataira korlátozódott. Ami pedig a huszadik századot illeti, az orosz nyelv sem lépte át a Szovjetunió és a szovjet érdekszféra határait, azóta pedig, hogy a szovjet birodalom összeomlott, az egykori tagköztársaságokban rohamosan csökken az oroszul beszélők száma, nem beszélve a szatellit államokról, köztük hazánkról, ahol az orosz nyelv sohasem tudott gyökeret eresztetni.

Ezzel szemben az angol nyelvre jogos a világnyelv megnevezés, mert hatása jóval túlnyúlik egykori gyarmatbirodalmának határain, a világ szinte valamennyi országában megvetette a lábát. Terjedését kezdetben Nagy-Britannia katonai erejének köszönhetjük, később azonban jószerivel vértelen formában teljesedett ki. Az pedig, hogy ma az angol a globális kommunikáció nyelve, mindenekelőtt az Egyesült Államok és csökke-

nő mértékben Nagy-Britannia politikai, gazdasági és kulturális befolyásának tulajdonítható.¹

A koncentrikus körök

Ezen a ponton érdemes utalnunk *Kachru (1985)*, az indiai származású amerikai nyelvész sokat idézett ábrájára, melyen három koncentrikus kör látható (1. ábra).

1. ábra: Kachru három koncentrikus köre

A *belső kör* azon országokat foglalja magába, ahol a lakosság többségének angol az anyanyelve (*native language*); az Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, Írország, Ausztrália és Új-Zéland tartozik ide.

Az úgynevezett *külső kör*be túlnyomórészt az egykori gyarmatok sorolhatók, mint például India, Pakisztán, Dél-Afrika, Zimbabwe vagy Guyana. Ezekben az államokban a lakosság bizonyos hányada az anyanyelve mellett közvetítő, második nyelvként (*second language*) használja az angolt. A sors különös fintora, hogy épp a gyarmatosítók nyelve nyerte el ezt a rangot, ami azzal magyarázható, hogy a különböző anyanyelvű és egy-

¹ Nem véletlen, hogy a világnyelvi babérokra törő eszperantónak sosem sikerült kitörnie az elhivatott eszperantisták viszonylag szűk köréből – egyszerű a magyarázat: sosem állt mögötte komoly politikai és gazdasági erő.

mással gyakran vizzálykodó törzsek leginkább az angol segítségével tudnak és hajlandók kommunikálni egymással.

Végül a legkülső, *táguló kör* tagjai számára az angol idegen nyelv (*foreign language*), melyet rendszerint iskolai keretek között tanulnak. Idesorolható a Föld legtöbb országa, köztük természetesen hazánk is. A „táguló” azért találó kifejezés, mert arra utal, hogy a folyamat nem zárult le: egyre szaporodik azon országok száma, ahol boldog-boldogtan angolul tanul. Öngerjesztő folyamatnak vagyunk tanúi, melyet *Myers-Scotton* hógolyó-effektusnak nevez: „Minél többen tanulnak egy nyelvet, az annál hasznosabbá válik, és minél hasznosabb ez a nyelv, annál többen akarják megtanulni” (2002: 80).

Egyébként az átjárhatóság az egyes körök között is elképzelhető; például a skandináv országok vagy Hollandia a táguló körből a külső kör felé tendálnak, hiszen ott szinte mindenki beszél angolul, szemben mondjuk Indiával, ahol a lakosság többségéről ez nem mondható el. A koncentrikus elrendezés némileg sematikus mivoltát maga Kachru is elismerte későbbi munkáiban.

Hol hivatalos nyelv az angol?

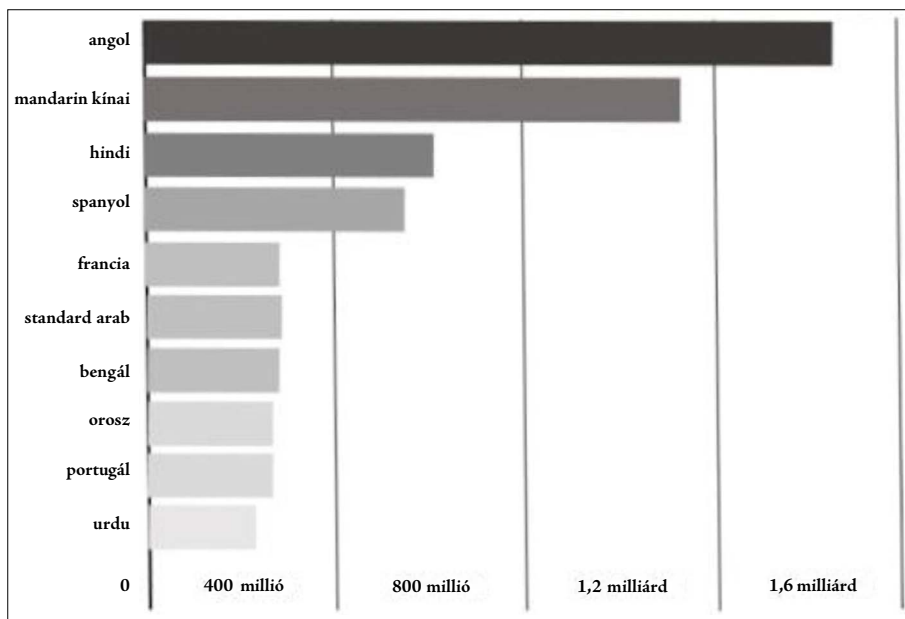
Felvetődik ezek után, hogy a világ közel 200 független országa közül melyekben hivatalos nyelv az angol. Arra gondolhatnánk, hogy a belső kör hat országában ezt bizonyára törvény szentesíti, csakhogy ennél bonyolultabb a képlet. Az USA-ban például föderális szinten nincs nyelvtörvény, ennek ellenére az 50 tagállam közül 30 hivatalos nyelvvé nyilvánította az angolt. Nagy-Britanniában még ellentmondásosabb képet kapunk: *de jure* az angol még Angliában sem rendelkezik hivatalos státusszal, nem beszélve Walesről, ahol éppenséggel a Welsh-et illeti meg ez a rang, noha a lakosságnak csupán szűk 30 százaléka beszéli az ősi kelta nyelvet, miközben angolul úgyszólván mindenki anyanyelvi szinten tud. Ausztráliában és Új-Zélandon sincs nyelvtörvény, szemben Kanadával, ahol – a francia nyelvű Quebec kivételével – az angol az egyedüli hivatalos nyelv. Ugyanakkor Írországnak két hivatalos nyelve is van: az angol mellett az ír. E vegyes kép dacára tagadhatatlan, hogy a belső körhöz tartozó országokban a *de facto* hivatalos nyelv az angol.

A külső kör mintegy 70 országának viszonylatában még zűrzavarosabb a helyzet. Jócskán akadnak köztük olyanok, amelyekben az angol nem hivatalos nyelv ugyan, a közigazgatásban és a felsőoktatási intézményekben mégis azt használják, függetlenül attól, hogy ért-e a többség angolul, vagy sem.

A leggyakoribb nyelvek

Mielőtt rátérnék a táguló kör helyzetére, vessünk egy pillantást arra a 10 nyelvre, amely a beszélők számát tekintve a rangsor élén áll (2. ábra). Mint látható, az angol biztosan vezet a kínai előtt, és jócskán leszakadva követi őket a többi nyelv.

Ennél azonban váratlanabb adatokkal szolgál az 1. táblázat, amely azt mutatja, hogy akik az angolt második nyelvként használják, háromszor annyian vannak, mint az angol anyanyelvűek, a kínai esetében viszont épp fordított az arány: ott az anyanyelvűek vannak döntő többségben. Ebből egyértelműen következik, hogy míg az angol a szó szoros értelmében világnyelv, a kínai többé-kevésbé az anyaországra korlátozódik.

2. ábra: A leggyakrabban beszélt nyelvek (Ethnologue 2022 nyomán)

1. táblázat: A leggyakrabban beszélt öt nyelv millió főben számolva (Ethnologue 2022 nyomán)

Nyelv	1. nyelv	2. nyelv	Összesen
Angol	372,9	1 080,0	1 452,0
Kínai	929,0	198,7	1 118,0
Hindi	343,9	258,3	602,2
Spanyol	474,7	73,6	548,3
Francia	79,9	194,2	274,1

A 2. táblázatban viszont az látható, hogy a földgolyón minden második ember a felsorolt öt nyelv valamelyikét beszéli anyanyelvként, illetve második nyelvként. Egyébiránt számítások szerint a világ lakosságának több mint a fele mindössze 23 nyelven osztozik.

2. táblázat: A leggyakrabban beszélt öt nyelv a világ összlakosságának százalékában (Ethnologue 2022 nyomán)

Nyelv	Százalék
Angol	16,5
Kínai	14,6
Hindi	8,3
Spanyol	7,0
Francia	3,6

Visszatérve a Kachru-féle koncentrikus körökre, a fenti adatok arra utalnak, hogy a jelzett, közel másfél milliárd angolul tudó ember nem tartalmazza az úgynevezett táguló körbe tartozókat, vagyis azokat, akik idegen nyelvként, jellemzően az iskolapadban tanulnak angolul. Vajon mekkora volumenű ez a tömeg? Noha léteznek erre vonatkozó becslések, hiba lenne hitelt adni nekik, tudniillik milyen alapon állítjuk valakiről, hogy tud (vagy nem tud) angolul? Lehetséges-e objektív kritériumok alapján meghatározni azt a szintet, amelytől számítva angolul beszélőnek tekinthetjük az illetőt? Bár számos, sokszor egymástól merőben különböző nyelvvizsgáztatási rendszert ismerünk, egyik sem nevezhető objektívnak. Nem véletlen, hogy az adatforrások között jókora eltérések vannak: százmillió és egymilliárd fő közé becsülik a táguló kör angolul beszélőinek a számát. Annyi bizonyos, hogy óriási és rohamosan növekvő tömegről van szó, és volta-képpen az ebbe a kategóriába tartozó nyelvtanulóknak köszönhetően lett az angol igazi világnyelv, a globális kommunikáció fő eszköze.

Az angol nyelv heterogenitása

Az angol nyelv nem egységes, és folyamatos mozgásban van. Nagymértékben eltér egymástól a más-más koncentrikus körökbe tartozók beszédhasználat, de egy-egy körön belül is jelentősek a különbségek. A belső kör hat országa sem homogén – gondoljunk például a brit és az amerikai angol kiejtés közötti különbségekre, nem beszélve a helyesírásukban, de főként szókincsükben mutatkozó differenciákról. Ugyanakkor egy-egy angol anyanyelvű országon belül is szembeszökőek a regionális és szociokulturális eltérések.²

A külső kör országaiban hasonló a helyzet. Sokfelé kialakult az angol sajátos szten-derd változata, amely éppoly összetett és kifejező, mint a belső körös változatok. Másutt a pidgin és kreol angolt beszélnek.³ A kreol angol a külső kör számos országában, főként a hajdani gyarmatvilágban a mindennapi érintkezés nyelve, a Karib-szigetektől kezdve Nyugat-Afrikán keresztül egészen a csendes-óceáni Salamon-szigetekig.

A táguló körben élők nyelvezete különösen érdekes, azon oknál fogva, hogy ott robbanásszerűen nő az angol nyelv használóinak száma. Mielőtt azonban ezt részletezném, arra keresem a választ, hogy milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal jár az angol világnyelvvé válása.

A világnyelvvé válás előnyei és hátrányai

Az előnyökről szólva kétségtelen tény, hogy az angol mint világnyelv megszünteti, de legalábbis megszüntetheti a sok évezredes bábéli zűrzavart, azt, hogy a világ lakossága a jelenleg számba vett 7 151 élő nyelven (*Ethnologue* 2022) igyekszik szót érteni egymással. Az angol nyelvvé válás egy olyan kommunikációs eszköz kerül az emberiség birtokába, amely elősegítheti a kölcsönös megértést és végső soron a békés egymás mellettélést. Ehhez

² Ezzel magyarázható, hogy a szakirodalom miért használja sokszor többes számban az angol nyelvet: „Global Englishes” vagy „World Englishes”.

³ A pidgin az angol korlátozott funkciók betöltésére alkalmas, nyelvileg egyszerűsített változata, melyen a más-más helyi nyelvet beszélők kommunikálnak egymással. Amikor a pidgint már anyanyelvként használják, akkor kreol angolról beszélünk. Egyébként a kreol változatok között a hatalmas távolságok dacára meglepően sok a hasonló vonás (*Crystal* 1995).

képest másodlagos szempont, hogy a globális nyelv egyszersmind költséghatékonyabbá teszi a különböző nyelveket beszélők közötti kommunikációt, hiszen fölöslegessé válik a fordítás és tolmácsolás beiktatása.

A nyelvészeti szakirodalomban azonban sokkal több szó esik a káros hatásokról. Egyik ellenérvként azt szokták felhozni, hogy a globális nyelv hívei elitisták, mert az nemhogy csökkentené, mint inkább növeli az államok és egyének közötti különbségeket. Az angol anyanyelvűek, akik úgymond beleszületnek az angol nyelvbe, behozhatatlan előnyre tesznek szert kevésbé szerencsés társaikkal szemben bármely beszédhelyzetben, legyen az üzleti tárgyalás, tudományos értekezés vagy akár köznapi beszélgetés. Könnyű belátni, hogy amikor egy nem angol anyanyelvű személy megszólal angolul, korántsem képes üzenetét olyan világosan, folyékonyan és hibátlanul közvetíteni, mint ha az anyanyelvén kommunikálna. Még nagyobb baj, hogy valahányszor angolul kell kifejeznie magát, saját intellektuális szintje alatt teljesít; mindez együtt gyakran identitásbeli zavarokat, önbizalomvesztést okozhat. Ami pedig az angol anyanyelvűeket illeti, nyelvi fölényük gyakran önelégültré teszi őket; részben ezzel magyarázható az angol ajkúak idegennyelv-ranulással kapcsolatos motivátlansága.

De túl a lélektani mozzanatokon, egyesek szerint az angol világméretű terjedése jelentős mértékben hozzájárul más nyelvek elsorvadásához: egyes források szerint a nyelvek 50–90 százaléka súlyosan veszélyeztetett, de akár ki is hal a 21. század végére⁴ (*Austin–Sallabank 2011*). Ez annál is inkább sajnálatos folyamat, mert minden egyes kihalt nyelv együtt jár az adott nép történelmének, kultúrájának és identitásának pusztulásával, ami nemcsak órá, hanem az egész emberiségre nézve komoly veszteség. Ezt megakadályozandó, számos ország központilag irányított nyelvvédelmi intézkedéseket hoz, támogatja a purista kezdeményezéseket – többnyire csekély eredménnyel.

Érdekes kérdés, hogy világnyelvvé válása nem okoz-e kárt magában az angol nyelvben. Kétségtelen tény, hogy a táguló kör angolosainak jelentős hányada „kerékbe tör” az angolt, ez azonban aligha roncsolja a nyelvet. Ugyancsak felvetődik, hogy világméretű terjedése okán nem fragmentálódik-e az angol nyelv olyan mértékben, hogy beszélői végül nem fogják érteni egymást. Valóban léteznek erre utaló jelek: előfordul például, hogy az amerikai mozilátogatók csak feliratozva képesek követni mondjuk a skót tinédzserek dialógusait. Azonban ezt a veszélyt jelentősen tompítja, hogy az internet, a YouTube, a Netflix és más médiumok közreműködésével manapság mindenkinek bőséges lehetőség áll rendelkezésére, hogy hozzácsokjék a különböző angol dialektusok és szociolektusok megértéséhez.

Kié az angol nyelv?

Nem is olyan régen az angol anyanyelvűek szabták meg a nyelvhasználati normákat, ők döntötték el, mikor mondunk valamit helyesen, és mikor hibázunk; *Holliday (2005)* nyomán ezt a felfogást „native-speakerism”-nek nevezik. Ám az angol világnyelvvé válása óta terjed az a nézet, hogy az anyanyelvűek elveszítették ítései jogkörüket: a két tábor ma már egyenlő jogok illetik meg (*Widdowson 1994*). Vannak, akik ezt ma sem

⁴ A magyar nyelv 12,6 millió ember anyanyelve, és ezzel a leggyakrabban beszélt nyelvek sorrendjében a 99. helyen található (*Ethnologue 2022*). Ennek alapján bátran kijelenthető, hogy a magyar nem tartozik az úgynevezett veszélyeztetett nyelvek közé.

hajlandók elismerni, de akadnak olyanok is, akik már régóta vindikálják maguknak ezt a jogot, mint például az a nigériai fiatalember, akit az angol anyanyelvű tanára – közel ötven évvel ezelőtt – megrótt egy nem sztenderd forma használata miatt, mire az ifjú így replikázott: „Ez most már a mi nyelvünk is, úgyhogy azt csinálunk vele, amit csak akarunk!” (Povey 1977: 28.)

Ez az egyenlőségi törekvés annál is inkább időszerű, mivel az angol nyelvű interakciók egyre nagyobb hányadában ma már nem angol anyanyelvűek társalognak egymással vagy nem anyanyelvűekkel, sokkal inkább az jellemző, hogy az utóbbiak – többnyire anyanyelvűek távollétében – kommunikálnak. Ehhez kapcsolódóan Seidlhofer (2012) leszögezi, hogy nemzetközi kontextusban a nem anyanyelvű partnerek hatékonyan tudnak kommunikálni, nem ragaszkodnak görcsösen a nyelvtani szabályokhoz, kiváltképp akkor, amikor nincsenek jelen angol anyanyelvűek.

„English as a Lingua Franca”

Az „English as a Lingua Franca” (ELF) megjelölésnek létezik egy hagyományos és egy viszonylag új tartalma. Hagyományosan a „globális angol nyelv” vagy az „angol mint világnyelv” latinus szinonimájaként használják, új jelentésében viszont egy olyan alkalmazott nyelvészeti szemlélet értendő rajta, melynek középpontjában a más-más anyanyelvű emberek közötti angol nyelvű kommunikáció vizsgálata áll.

Az ELF kutatásában úttörő szerepet játszó Jenkins (2000) azokat a kiejtésre vonatkozó jellegzetességeket gyűjtötte össze egyik munkájában, amelyeket nem anyanyelvű beszélők a sztenderdtől eltérően használnak; hasonló elemzést végzett a nyelvtan és a szókinccs terén egy osztrák kutatócsoport Seidlhofer vezetésével (VOICE 2013). Mindazonáltal egyiküknek sem egy új angolnyelvi változat létrehozása volt a célja, hanem az, hogy felhívják a figyelmet a pragmatikai stratégiák fontosságára. Hangsúlyozták, súlyos hiba a nem angol anyanyelvű egyént hiányos nyelvtudásának tekinteni, akinek úgymond az a dolga, hogy minél hívebben kövesse a belső körös angol minták valamelyikét. Ellenkezőleg, a kétnyelvűek őrizzék meg saját nyelvi identitásukat, ezzel is gazdagítva, sőt bizonyos értelemben megújítva az angol nyelvet. Ami pedig az anyanyelvűeket illeti, ők igyekezzenek minél jobban alkalmazkodni az ELF-használók igényeihez, közlendőjüket ne tűzdeljék tele idiómákkal, szlenggel, ritka nyelvi fordulatokkal és utalásokkal (Jenkins 2012).

Megjegyzem, az ELF nem minden kutató körében lelt szíves fogadtatásra. Kuo (2006) szerint a politikai korrektség korában sokan félnek hangot adni aggályaiknak, például nem merik kijelenteni, hogy különösen a nyelvtanulás kezdetén igenis követni kell egy anyanyelvi modellt. Hermans (2014) gyakorló tanárként a hitelesség szempontját hozza fel ellenérvként: „eladhatóbb” az a nyelvhasználó, akinek jó a kiejtése. Maley (2009) az ELF-szemléletnek csupán periferikus jelentőséget tulajdonít, mondván, hogy ez a közösség nem több, mint nyelvhasználatukban szétartó egyedek konglomerátuma, amelybe a kezdő szintű tanulóktól kezdve a tényleges nyelvhasználókig mindenki befér.

Mindenesetre az ELF-szemlélet a legtöbb tanár számára ismeretlen fogalom, ők továbbra is az anyanyelvi modelleket követik, a nyelvhelyességi szempontokat pedig a hatékony kommunikáció elé helyezik (Bayyurt–Dewey 2020). Ugyanúgy, ahogy sok más nyelvpedagógiai témával kapcsolatban, itt is azzal a dilemmával találjuk szembe magun-

kat, hogy miként lehetne áthidalni a kutatói felfogások és a tanári praktikum között húzódo mély szakadékokat (Illés–Csizér 2015).

Többsnyelvűség

Az angol világnyelvi szerepének tárgyalása során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a ténytet, hogy a világ lakosságának kétharmada eleve két- vagy többsnyelvű környezetbe születik, ami nyilvánvalóan hat a későbbi nyelvtanulására. A többsnyelvűség évezredek múltjra tekint vissza, de a 21. században a globalizáció, az erősödő népvándorlás és nem utolsósorban az angol nyelv világnyelvvé válása következtében rohamosan növekszik a két- és többsnyelvűek száma; *Jenkins (2015)* szerint voltaképpen az ELF is a többsnyelvűség egyik válfaja. *Kramsch (2014)* úgy véli, hogy a kétnyelvűség több mint kétszeres egynyelvűség, amennyiben a bilingvis személy új minőséget képvisel: két kultúrát ötvöző, egymást kiegészítő kettős identitással rendelkezik.

Ha az ELF a legtöbb tanár számára ismeretlen fogalom, akkor az újabban gyakran hivatkozott „translanguaging” még inkább az. Ezen azt értjük, hogy a két- és többsnyelvű személy képes bármikor észszerűen váltogatni az „otthonról hozott” és a tanult nyelveket, keverni őket a kommunikációs célja eléréséhez (*Cenoz 2019*). *Canagarajah (2007)* szerint az egyes nyelvek a beszélő tudatában nem különülnek el egymástól, hanem összekapcsolódnak; a poliglott nem egy mások által előírt mintát követ, hanem ő maga alakítja a nyelvhasználati normáit. Mellesleg a translanguaging gyökeresen más szemléletet tükröz, mint számos korábbi nyelvoktatási irányzat, amelyek kizárólag a célnyelvi megszólalást engedélyezték a tanórán; mindamellett a nyelvváltás az idegen nyelven történő tantárgyoktatás kapcsán is érdekes kérdéseket vet fel.

Anyanyelvű és nem anyanyelvű tanárok

Amikor nyelvpedagógusok a globalizáció és az angol nyelvoktatás összefüggéseiről elmélkednek, gyakran utalnak *Phillipson „Nyelvi imperializmus”* címen elhíresült könyvére (1992), melyben a szerző az angol nyelv oktatásában érvényesülő imperialista-globalista törekvéseket ostorozva néhány – széles körben elterjedt – tévhit cáfolatára vállalkozik. Az egyik ilyen tévhit szerint ideális angoltanárr csak angol anyanyelvű személy lehet, hiszen neki „vérében van” a nyelv, mind a négy alapkészségben (beszédértésben, beszédben, olvasásban és írásban) – legalábbis potenciálisan – felülmúlja nem angol anyanyelvű kollégáit.

Jómagam is több fórumon érveltem e téves felfogás ellen (*Medgyes 2017*). Az anyanyelvű és nem anyanyelvű tanárokat különválasztva elemeztem előnyös és hátrányos tulajdonságaikat, empirikus adatokkal igazolva, hogy a kettejük közötti lényegi különbségek dacára erősségeik és gyöngéik végső soron kiegyenlítik egymást. Ennélfogva a „Ki a jobb tanár?” ostoba kérdés: ideális tanár bárkiből lehet, a születési adottságoknál többet ér a tudás, tapasztalat, motiváltság és egy sor más attribútum. Az „ideális iskola” címére pedig az az iskola pályázhat, ahol a nem anyanyelvű és anyanyelvű tanárok egyenlő arányban, egymással karöltve dolgoznak.

Ennek ellenére sokan továbbra is az anyanyelvű tanár bővületében élnek. Világszerte se szeri, se száma azoknak a hirdetéseknek, amelyek – a vásárlói igényekre hivatkozva – lehetőleg vagy kizárólag angol anyanyelvű tanárt keresnek-kínálnak, még azon az áron is, hogy az illetőnek nincs is angoltanári képzettsége. A nem anyanyelvű tanárok döntő

többségben vannak az anyanyelvűekkel szemben; nincs a világon még egy olyan szakma, állapítja meg Ali (2009) szellemesen, melyben a többség szenved el a hátrányos megkülönböztetést. Egyébként ez a fajta diszkrimináció a már említett „native-speakerism” egyik tipikus megnyilvánulása.⁵

Az angol nyelv helye az oktatási rendszerekben

Mondani sem kell, hogy az angol nyelv világméretű fejlődésének motorját a belső körös országok hajtják, hiszen hatalmas üzletágról van szó. Kezdvé a felsőoktatással, mivel az amerikai és brit egyetemek rendre az oktatás minősége alapján felállított rangsorok élén állnak, vonzzák a külföldi diákokat, akik jelentős bevételt hoznak az egyetem konyhájára, arról nem beszélve, hogy a legkiválóbb hallgatók közül sokan később a vendégországban telepednek le (lásd „agyelszívás”).

Ezzel egyidejűleg a táguló körbe tartozó államok felsőoktatási rendszere is nagyot változott az angol nyelv javára. Az egyetemek angol nyelvű kurzusokat indítanak be, de legalábbis elvárják a hallgatóktól az angol nyelvű szakirodalom ismeretét, ami érthető követelmény, hiszen a legfrissebb tudományos eredményeket elsősorban angolul közlik. Nem meglepő, hogy sokfelé a felvétel alapfeltétele az angolnyelvtudás.

Ami a közoktatást illeti, az angol – mint már utaltunk rá – egyre több országban a kötelező idegen nyelv, miközben bizonyos tantárgyakat eleve angol nyelven oktatnak. Ennél is észrevehetőbb változás, hogy már nem 10–12 éves korban kezdenek a gyerekek angolul tanulni, mint hajdanában, hanem az első általánostól, sőt akár az óvodában. Terjed az a nézet, hogy az angol nem egy a sok tantárgy közül, nem idegen, hanem amolyan második nyelv, amely az anyanyelvi írás-olvasás, számtan és (újabb) az informatika mellett a képzés alappillére.

Külön említést érdemel a nyelviskolai angoltanítás, melynek bevétele a századforduló táján egyedül Nagy-Britanniában meghaladta az évi 10 milliárd fontot (*Graddol 2006*) – és ez az összeg alighanem azóta sem csökkent. Ennek hasznából sokan részesülnek: a tanároktól kezdve a tankönyvkiadókon át a vizsgaközpontokig. De túl a gazdasági érdekeken, a nemzeti büszkeség is ez irányba hajtja az angol anyanyelvű lakosságot, sőt azok a nem angol anyanyelvű polgárok is a haszonélvezők közé tartoznak, akik jó angoltudásuk révén előnyt élveznek álláskereséskor, nem szólva azokról, akik az angoltanításból élnek. Ilyen értelemben a nem anyanyelvű angoltanárok – akarva, akaratlanul – a belső körös gazdasági és politikai érdekek szolgálatában állnak.

Az angoltanítás tartalma

A nyelvtanítás közvetlen célja a nyelvi készségek fejlesztése. Ehhez az szükséges, hogy a nyelvi elemek szövegbe ágyazottan jelenjenek meg, mert csak így nyernek értelmet. A kérdés az, miről szóljanak ezek a szövegek, amelyek a nyelvkönyvekben öltének testet.

⁵ A következő anekdota finoman ábrázolja a nem belső körös nyelvhasználókkal szembeni előítéleteket. A történetet egy diplomás indiai angoltanár meséli el, aki nemrégiben érkezett az Egyesült Államokba. „95 éves szomszédom, egy tündéri idős hölgy a napokban bemutatott a lányának, megjegyezve, hogy az egyetemen kaptam állást. »És találd ki, mit tanít!« kérdezte a néni. »Mit?« érdeklődött a lánya. »Angolt. Indiából jött, csak azért, hogy angolt tanítson itt, Amerikában. Na, mit szólsz?« kuncogott az idős hölgy.” (*Thomas 1999: 5.*)

A nyelvtanárok többsége, ha nem is rabja a nyelvkönyvnek, de azt tekinti a nyelv-órai munka vezérfonalának. A hajdani nyelvkönyvek csupa olyan szöveget tartalmaztak, amelyek a nyelvi anyag bemutatásán túl a tanulók erkölcsi fejlődését kívánták előmozdítani. E nevelési cél eléréséhez az angol nyelvű népek, mindenekelőtt a brit szépirodalom nyújtott háttéranyagot. Azonban a 20. század második felétől kezdve mindinkább a hasznossági cél, a mai beszélt nyelv megtanítása került előtérbe. A Tennyson-verseket és a Dickens-szemelvényeket angol és nem angol anyanyelvű, középosztálybeli fiatalok mindennapi helyzetekben folytatott társalgásai váltották fel. Ma se szeri, se száma a popmagazinok világát reprodukáló nyelvkönyveknek, amelyek a brit és amerikai magaskultúrából kilépve az angol nyelv nemzetközi jellegét hangsúlyozzák, a globalizálódó világot ábrázolják.

Manapság sokat olvassunk a pedagógiai szakirodalomban a kritikai gondolkodás megalapozásának szükségességéről, annak érdekében, hogy a tanuló felnőtt korára különbséget tudjon tenni a tények és az „alternatív tények”, az igaz hírek és a „fake news” között, mert csak így lesz képes ellenállni a hatalom manipulatív törekvéseinek. De vajon mennyire alkalmasak a ma forgalomban lévő nyelvkönyvek e cél elérésére? Meglátásom szerint kevésbé. Többségük kerüli a „rázós” témákat, attól tartva, hogy azok elriaszthatják a potenciális vásárlóközönséget. Jogos a félelmük, így viszont háttérbe szorul a kritikai gondolkodás fejlesztését célzó törekvés, holott valamennyi tantárgy közül talán épp a nyelvtanítás lehetne legalkalmasabb e pedagógiai feladat ellátására.⁶

Az angol nyelv térhódítása Magyarországon

A „térehódítás” természetesen metaforikusan értendő, hiszen a nyelvek ilyen értelemben nem önjárók – bizonyos politikai, katonai, gazdasági és kulturális erők hatására terjednek el vagy húzódnak vissza. Az angol előretörése hazánkat sem hagyta érintetlenül: a statisztikai adatok teljes mértékben igazolják ezt az állítást.

Tudvalévő, hogy hazánk lényegében véve egynyelvű ország, következképpen az iskolára hárul az idegennyelv-oktatás feladata. A II. világháborút követően a negyven éven át tartó, kötelező iskolai orosznyelvtanítás az ismert okoknál fogva kudarcra zárt; az 1980-as népszámlálás tanúsága szerint a magyar lakosságnak mindössze 1,2 százaléka állította magáról azt, hogy tud oroszul (*Központi Statisztikai Hivatal* 1981), és ez az arány a rendszerváltásig alig javult (*Terestyéni* 1996).⁷ Az angolul beszélők aránya sem volt ennél magasabb, ami nem meglepő, hiszen még a rendszerváltás évében is az általános iskolai tanulók csupán 3 százalékának, míg a középiskolások 16,5 százalékának adatott meg az iskolai angoltanulás lehetősége (*Medgyes* 2002).

A rendszerváltás gyökeres fordulatot hozott az iskolai nyelvtanításban: az orosz nyelv kötelező jellegét eltörölték, érvényesült a szabad nyelvválasztás gyakorlata, melyet azonban az angol- és némettanárok hiánya hátráltatott. Ennek ellenére, miközben az oroszul tanulók száma zuhanásszerűen csökkent, a németeseké, de különösen az angolosoké

⁶ *Kramsch* felidéri egy amerikai tanárral folytatott beszélgetését. Megkérdezte a kollégától, hogy mire készíti fel a diákjait: arra-e, hogy jó állampolgárok, vagy hogy jó vásárlók legyenek? A kolléga röpké habozás után teljes komolysággal így válaszolt: „Hogy jó vásárlók legyenek, természetesen. Ki tudja, milyen a jó állampolgár?” (2020: 462.)

⁷ Megjegyzem, az önbavallásos kérdőíveket érdemes fenntartással kezelni, mert nem tudni, ki mikor szépi, vagy éppenséggel csúfítja az önmagáról alkotott képét.

villámgyorsan emelkedett. Az angoltanulás fejlődését számtalan motivációs tényező lendítette előre: a jobb állás, magasabb fizetés, nyelvvizsgapótlék, ösztöndíjlehetőségek, a felvételi vizsgákon megszerezhető pluszpontok reménye és sok egyéb körülmény. Ennek köszönhetően az angolul beszélők száma tíz év alatt megkétszereződött (*Központi Statisztikai Hivatal 1992*), ami azonban még így is alig haladta meg a 2 százalékot. Noha az Európai Unióhoz való csatlakozásunk közeledtével meredeken nőtt az angolul beszélők száma, és a századfordulóra már a 10 százalékot súrolta (*Központi Statisztikai Hivatal 2002*), európai összehasonlításban ez az arány alacsonynak számítot, az Unió által meghirdetett „háromnyelvű európai állampolgár” (anyanyelv + két idegen nyelv) ideáljától pedig fényévekre volt. Lemaradásunk csökkentése céljából indította be az Oktatási Minisztérium 2003-ban a „Világ – Nyelv” programot, élén a mindmáig népszerű „Nyelvi Előkészítő Év”-vel (*Medgyes–Öveges 2004; Medgyes 2011*).

A nyelvtanulás iránti élénk személyes érdeklődés a központi intézkedésekkel támogatva csakhamar meghozta a gyümölcsét. A legfrissebb statisztikai adatok szerint (*Eurostat 2016*) a legalább egy idegen nyelvet beszélő felnőtt magyar állampolgárok aránya, ami 2007-ben csak súrolta a 25 százalékot, tíz évre rá már a 42 százalékot is meghaladta. A lendületes fejlődés ellenére sem lehetünk elégedettek, hiszen a magyar lakosságnak több mint a fele egyetlen idegen nyelven sem beszél, és csupán Romániát előzzük meg e téren az uniós rangsorban. Ennek számos oka van: az iskolai nyelvtanítás alacsony határfokánál és a kapkodó központi intézkedéseknél is fontosabb tényező, hogy a lakosság jelentős hányada egyelőre nem érzékeli kellő súllyal az „idegennyelvi analfabetizmus” (*Köllő 1978*) hátrányait a mindennapi életében.

Ami az idegennyelvtudást illeti, az *Eurobarometer (2012)* önbevallásos felmérésében a magyar válaszadók az angolt jelölték be első helyen (64 százalék) a német előtt, míg a többi nyelv messze leszakadva követi ezeket. Arra a kérdésre, hogy a gyermekeiket melyik nyelvre taníttatnák legszívesebben, az angol még nagyobb fölényrel vezet a rangsort (85 százalék). Ezt látva különösen kiábrándító, hogy a válaszadók alig 20 százaléka állítja magáról, hogy képes angolul kommunikálni, ami az uniós átlag felének felel csak meg.⁸ Mindazonáltal iskolai nyelvtanításunkban az angol toronymagasan a legnépszerűbb nyelv (*Öveges–Csizér 2018*).

Szakmai körökben állandó vitatéma, hogy szükséges, és egyáltalán érdemes-e az angol nyelvet kötelezővé tenni a közoktatásban (*Medgyes–Nikolov 2010*). Az uniós országokban fele-fele arányban kötelező, illetve választható nyelv az angol (*Eurydice 2017*) – hazánk az utóbbi csoportba tartozik. A kötelezővé tétel mellett szól, hogy a mai világban komoly hátrány, ha valaki nem tud angolul. *Richardson (2016)* ezt elismerve hozzáteszi, hogy globalizálódó világunkban az is hátrány, ha valaki *csak* angolul tud. Más szóval, szükség van más idegen nyelv(ek) ismeretére is, amely követelmény egybecseng az imént említett háromnyelvű európai polgár eszményével. Az *Eurydice (2017)* készítői ugyanakkor joggal jegyzik meg, hogy lényegében véve mondvacsinált a „Kötelező legyen az angol nyelv, vagy választható?” dilemma, mert azokban az országokban is, ahol nem kötelező, a tanulók több mint 90 százaléka az angolt választja.

⁸ Jellemző adalék, hogy az angoltudás fontossági sorrendjében első helyen a külföldi munkavállalás lehetősége szerepel.

Örökkévaló az angol nyelv dominanciája?

Tanulmányomban több ízben utaltam az angol nyelv világméretű és feltartóztatatlannak látszó terjedésére. Egyes becslések szerint 2040-re éri el csúcspontját, amikor is 3 milliárd ember, azaz a Föld lakosságának mintegy 40 százaléka beszél majd angolul, ezt követően fokozatosan csökkeni fog ez az arány, és az sincs kizárva, hogy valamikor a kínai veszi át az első számú világnyelv szerepét, feltéve, hogy Kína gazdasági erejénél fogva megelőzi az Egyesült Államokat (*Graddol 2006*). Egy ilyen gyökeres fordulat valószínűsége egyelőre csekély, az viszont jól látható, hogy a kommunikációs technológia fejlődésének köszönhetően az anyanyelvek hatásköre szélesedik. A Facebookon egyre többen az anyanyelvükön társalognak, az internetes vásárlók többnyire nem angolul adják fel rendeléseiket, az internetes újságok az angolul nem olvasó tömegek számára is könnyen elérhetőek – és egy sor más fontos tevékenység is azt jelzi, hogy a nemzeti nyelvek új erőre kapnak. A jelek szerint az angol és az anyanyelv jól megférnek egymással, egymást kiegészítő funkciókat látnak el (*Taguchi 2021*). Márpedig, ha ez így van, akkor joggal állíthatjuk, hogy a nemzeti határokon átívelő globalizálódó világ ma a többnyelvűség és multikulturalitás irányába halad. Kérdés persze, hogy örökkévaló-e ez a kedvező folyamat. *Saul „A globalizáció összeomlása”* című munkájában (2018) a globalizáció végórájának közeledtét jövendöli, mondván, hogy helyére a különféle nacionalista eszmék áramlanak be a maguk vészes következményeivel. Egyvalami bizonyosnak tűnik: az angol nyelv sorsa a globalizáció további megerősödésétől vagy visszaszorulásától függ.

IRODALOM

- ALI, S. (2009) Teaching English as an International Language (EIL) in the Gulf Corporation Council (GCC) Countries: The Brown Man's Burden. In: F. SHARIFIAN (ed.) *English as an International Language: Perspectives and Pedagogical Issues*. Bristol, Multilingual Matters. pp. 34–57.
- AUSTIN, P. K. & SALLABANK, J. (2011, eds) *Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BAYYURT, Y. & DEWEY, M. (2020) Locating ELF in ELT. *ELT Journal*, Vol. 74. No. 4. pp. 369–376. <https://doi.org/10.1093/elt/ccaa048>
- CANAGARAJAH, A. S. (2007) Lingua franca English, multilingual communities, and language acquisition. *The Modern Language Journal*, Vol. 91. No. s1. pp. 923–937. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2007.00678.x>
- CENOS, J. (2019) Translanguaging pedagogies and English as a lingua franca. *Language Teaching*, Vol. 52. No. 1. pp. 71–85.
- CRYSTAL, D. (1995) *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CRYSTAL, D. (1997) *English as a Global Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ethnologue (2022) *Languages of the World*. (25th edition.) D. M. EBERHARD, G. F. SIMONS & C. D. FENNIG (eds). Dallas, SIL International.
- Eurobarometer (2012) *Europeans and their Languages*. Brussels, European Commission.
- Eurostat (2016) *Foreign Language Learning Statistics*. Brussels, European Commission.

- Eurydice (2017) *Key Data on Teaching Languages at School in Europe*. Brussels, European Commission.
- GRADDOL, D. (2006) *English Next: Why Global English May Mean the End of 'English as a Foreign Language'*. London, British Council.
- HERMANS, F. (2014) Near-native pronunciation? Who cares? *IATEFL Pronunciation Special Interest Group Newsletter*, Vol. 51. pp. 42–46.
- HOLLIDAY, A. (2005) *The Struggle to Teach English as an International Language*. Oxford, Oxford University Press.
- ILLÉS, É. & CSIZÉR, K. (2015) The Disposition of Hungarian Teachers of English towards the International Use of the English Language. In: D. HOLLÓ & K. KÁROLY (eds) *Inspirations in Foreign Language Teaching: Studies in Applied Linguistics, Language Pedagogy and Language Teaching*. London, Pearson Education Limited. pp. 170–183.
- JENKINS, J. (2000) *The Phonology of English as an International Language*. Oxford, Oxford University Press.
- JENKINS, J. (2012) English as a lingua franca from classroom to classroom. *ELT Journal*, Vol. 66. No. 4. pp. 486–494. <https://doi.org/10.1093/elt/ccs040>
- JENKINS, J. (2015) Repositioning English and multilingualism in English as a Lingua Franca. *Englishes in Practice*, Vol. 2. No. 3. pp. 49–85. <https://doi.org/10.1515/eip-2015-0003>
- KACHRU, B. B. (1985) Standard, Codification and Sociolinguistic Realism: The English Language in the Outer Circle. In: R. QUIRK & H. WIDDOWSON (eds) *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literatures*. Cambridge, Cambridge University Press. pp. 11–30.
- KÖLLŐ M. (1978) *Az orosz nyelv oktatásának néhány kérdése: fordítás, fogalmazás, szövegértés*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Központi Statisztikai Hivatal (1981) *1980. évi népszámlálás. Demográfiai adatok*. Budapest, KSH.
- Központi Statisztikai Hivatal (1992) *1990. évi népszámlálás. Országos adatok*. Budapest, KSH.
- Központi Statisztikai Hivatal (2002) *2000. évi népszámlálás. Országos adatok*. Budapest, KSH.
- KRAMSCH, C. (2014) Teaching foreign languages in an era of globalization: Introduction. *The Modern Language Journal*, Vol. 98. No. 1. pp. 296–311. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2014.12057.x>
- KRAMSCH, C. (2020) Educating the global citizen or the global consumer? *Language Teaching*, Vol. 53. No. 4. pp. 462–476. <https://doi.org/10.1017/S0261444819000363>
- KUO, I. C. (2006) Addressing the issue of teaching English as a lingua franca. *ELT Journal*, Vol. 60. No. 3. pp. 213–221. <https://doi.org/10.1093/elt/cc1001>
- MALEY, A. (2009) ELF: A teacher's perspective. *Language and Intercultural Communication*, Vol. 9. No. 3. pp. 187–200. <https://doi.org/10.1080/14708470902748848>
- MEDGYES P. (2002) Very English – Very good! Gondolatok az angol nyelv magyarországi rérhódításáról. In: Kovács J. M. (ed.) *A zárva várt Nyugat: kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest, 2000 & Sík Kiadó. pp. 261–283.
- MEDGYES P. (2011) *Aranykor – A nyelvtanítás két évtizede: 1989–2009*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MEDGYES P. (2017) *The Non-native Teacher*. (Updated and revised 3rd edition.) Callander, Swan Communication, Ltd.

- MEDGYES, P. & NIKOLOV, M. (2010) Curriculum development: The interface between political and professional decisions. In: R. KAPLAN (ed.) *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. (2nd edition.) Oxford, Oxford University Press. pp. 264–274.
- MEDGYES, P. & ÖVEGES, E. (2004) *Paved with Good Intentions: Foreign Language Policy in Hungary*. Washington (DC), TESOL & McGraw-Hill.
- MYERS-SCOTTON, C. (2002) *Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford, Oxford University Press.
- ÖVEGES E. & CSIZÉR K. (2018, eds) *Vizsgálat a köznevelésben folyó idegennyelv-oktatás keretéről és hatékonyságáról*. Budapest, Oktatási Hivatal.
- PHILLIPSON, R. (1992) *Linguistic Imperialism*. Oxford, Oxford University Press.
- POVEY, J. (1977) The role of English in Africa. *English Teaching Forum*, Vol. 15. No. 3. pp. 25–29.
- RICHARDSON, S. (2016) *The “Native Factor”: The Haves and the Have-nots*. (Plenary address.) Birmingham, 49th IATEFL Conference.
- SAUL, J. R. (2018) *The Collapse of Globalism*. London, Atlantic Books.
- SEIDLHOFER, B. (2012) The challenge of English as a lingua franca. *Anglistik: International Journal of English Studies*, Vol. 23. pp. 73–86. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0243>
- TAGUCHI, N. (2021) Learning and teaching pragmatics in the globalized world: Introduction to the special issue. *The Modern Language Journal*, Vol. 105. No. 3. pp. 615–622. <https://doi.org/10.1111/modl.12716>
- TERESTYÉNI T. (1996) Vizsgálat az idegennyelv-tudásról. *Modern Nyelvoktatás*, Vol. 2. No. 3. pp. 3–16.
- THOMAS, J. (1999) Voices from the Periphery: Non-native Teachers and Issues of Credibility. In: G. BRAINE (ed.) *Non-native Educators in English Language Teaching*. Mahwah, Lawrence Erlbaum. pp. 5–13.
- VOICE (2013) *The Vienna–Oxford International Corpus of English*. Available at <http://voice.univie.ac.at> [Letöltve: 2022. 04. 01.]
- WIDDOWSON, H. G. (1994) The ownership of English. *TESOL Quarterly*, Vol. 29. No. 2. pp. 377–389. <https://doi.org/10.2307/3587438>